

Jozef Coufal

The study is a follow-up to the author's article published earlier in this journal (1964 No. 5) in which the application of a new basic rule of thinking in the solution of certain problems is being justified. It embodies two main sections.

The first of these analyzes general difficulties in the use and formulation of another basic rule. As a definite thinking is always an inseparable quality of every human being, another thinking may arise only as a negation of the original one. This negation is of a twofold character. By a negation of the rule of identity (prohibition of contradiction), dialectic contradiction becomes another rule of thinking. The finding of a dual nature of negation is significant for the formulation of the rule of transformation of both the systems of thinking. The rule of transformation must enable a two-way logically correct transfer from one system into the other. Different rules dictate different set-ups and solutions of problems in the system. A universal and concrete criterion of correct thinking is in the basis of the unity of the system.

The second part is an attempt to utilize the rules of contradiction in setting up and solving some of the problems of causality: By rule of contradiction is meant the cause as „causa sui“. The notions of causality, time and quality are presumed in the system of the rule of contradiction. Causal prediction is a prediction of concrete futurity. The postulate of a supernatural intelligence has no signification for the expression of determinism in the system of the rule of contradiction.

KLASIFIKACE RŮZNÝCH VÝZNAMŮ KATEGORIÍ OBJEKTIVNÍ A SUBJEKTIVNÍ

LADISLAV HOLATA

V dosavadní marxistické literatuře, kromě literatury gnoseologické, se s kategoriemi subjektu a objektu setkáváme málokdy. Rozhodně jim není věnována taková pozornost, jakou by si pro své centrální postavení v systému marxistické filosofie zaslouhovaly. Není jistě také náhodné, že obě kategorie nebyly doposud monograficky zpracovány. Teprve v poslední době, v souvislosti s nutností rozpracovat komplexní teorii řízení společnosti, se k oběma kategoriím obrací pozornost filosofických pracovníků.¹

Naproti tomu adjektivní podoba těchto kategorií je používána velmi často a není takřka jediné studie či dokonce recenze, kde by se kategorie objektivní a subjektivní neobjevily. Používají se ovšem v nejrůznějších souvislostech a mnohdy s velmi rozdílným významem. Tak se mluví o objektivní a subjektivní realitě,² o objektivní a subjektivní pravdě,³ o objektivních či subjektivních podmínkách

¹ Josef Mužík, *Subjekt a objekt*, Praha 1964. Srovnej také poslední část kandidátské disertace Zdeňka Mundingera *Dialektika možnosti a skutečnosti ve společenském procesu*.

² Termín „subjektivní realita“ používá např. Fr. Čížek v časopisecky uveřejněné studii *Poznámky k marxistickému pojetí kategorie reality* (Slovenký filozofický časopis (1958), č. 4, 406.). Domníváme se, že tento termín není šťastně zvolený, neboť přes všechna omezení, jímž ho autor vybavuje, je bezbranný vůči dualismu „obrazu“ a věci reprezentativního realismu „Ve skutečnosti se nikde neseťkáme s obrazem jako samostatně existujícím ideálem“. Srovnej S. L. Rubinštejn, *Bytí a vědomí*, Praha 1961, 40.

socialistické revoluce (např. J. Houška, K problematice pojetí sociální revoluce, *Filosofický časopis* (1961), č. 2, str. 230–235), většinou bez toho, že by se specifikoval jejich obsah v tom kterém případě.

V gnoseologické oblasti rozlišil dva typy různých významů obou kategorií ve své monografii *Bytí a vědomí* (Praha 1961, str. 34–68) S. L. Rubinštejn. Ve filosofických analýzách společenského procesu se vyskytují obě kategorie v poněkud modifikované podobě: buď se mluví o objektivních podmínkách a subjektivním faktoru historického dění, anebo s odvoláním se na Lenina o objektivních a subjektivních podmínkách revoluce. V této studii se chceme pokusit klasifikovat základní významy kategorií subjektivní a objektivní.

1. *Objektivní a subjektivní v gnoseologické rovině*

V rovině základní filosofické otázky vystupují kategorie objektivního a subjektivního jako totožné s kategoriemi materiálního a ideálního. Ztotožnění objektivního s materiálním a subjektivního s ideálním v hranicích základní filosofické otázky je pochopitelné, neboť marxisticko-leninské pojetí hmoty je gnoseologické. V. I. Lenin ve svém díle *Materialismus a empiriokriticismus* definuje kategorii hmoty gnoseologicky: „Hmota je filosofická kategorie k označení objektivní reality, jež je dána člověku v jeho počitcích, jež je kopírována, fotografována, obražena našimi počitky, existující nezávisle na nich.“⁴ Tato definice vyjadřuje základní gnoseologický fakt, totiž, že zdrojem, příčinou našich počitků je hmota. Lidský mozek neprodukuje myšlenky a poznatky ze sebe sama, ale na základě určitých vnějších podnětů, bez rozdílu, zda tyto podněty působí ve světě mimo člověka nebo v lidském těle samotném. V. I. Lenin vystihuje tuto okolnost velmi přesně, když píše: „Materialismus uznává existenci objektivní reality, t. j. pohybující se hmoty nezávisle na našem vědomí“.⁵ *Materiální tedy znamená existovat vně našeho vědomí a nezávisle na něm. Ale právě tato charakteristika materiálního je zároveň charakteristikou objektivního.*

Subjektivní potom znamená existující uvnitř našeho vědomí a v závislosti na něm, to znamená, že subjektivní „jev“ jsou psychické procesy, které jsou vázány na jednotlivý gnoseologický subjekt a existují pouze pro něj.⁶ Subjektivní představuje v tomto smyslu všechny psychické procesy, jejichž společným jmenovatelem je odrazovost či „vnitřní“ reprodukce objektivně reálného. Vědomí je potom subjektivním (to znamená ideálním) odrazem objektivní reality (to znamená hmoty). V procesu aktuálního individuálního vnímání, pocítování, myšlení je subjektivní totožné s ideálním.

Objektivní s materiálním a subjektivní s ideálním lze ztotožnit v hranicích

³ Subjektivní či osobní pravdou rozumí např. L. Tošenovský osobní držení objektivní pravdy u těch osobností, které se nacházejí „v úplné izolaci nebo téměř v úplném osamocení se svou pravdou“. L. Tošenovský, *Příspěvky k základním otázkám teorie pravdy*, Praha 1962, 39.

⁴ V. I. Lenin, *Materialismus a empiriokriticismus*, Praha 1952, 115.

⁵ V. I. Lenin, c. d.,

⁶ „Produkty psychických procesů lze považovat za neobjektivní a nehmotné jen zůstávají-li v rámci subjektivnosti.“ Fr.-Čížek, *Poznámky k materialistickému pojetí kategorie reality*. Slovenský filozofický časopis (1958), č. 4, 406.

této gnoseologické rovině a v tomto smyslu je protiklad objektivního a subjektivního právě tak absolutní jako protiklad hmoty a vědomí.

V gnoseologické rovině se však setkáváme ještě s jiným významem kategorií objektivní a subjektivní. „Užíváme-li v naší filosofii pojmu *objektivní realita* (mluvíme-li o *objektivnosti reality*) a pojmu *objektivní pravda* (mluvíme-li o *objektivnosti pravdy*), máme v prvním případě na mysli objektivnost ve zcela jiném významu než v případě druhém“ — říká správně Ludvík Tošenovský ve své práci *Příspěvky k základním otázkám teorie pravdy*, ale již méně správně pokračuje: „Objektivností hmotných předmětů rozumíme jejich nezávislost na lidském subjektu, jejich existenci nezávislou na člověku, na lidstvu. Objektivnost pravdy představuje však ten základní charakteristický rys pravdivých poznatků, který je rozhodujícím způsobem určen hmotnou skutečností, tedy tou realitou, jejíž objektivnost je objektivností v prvním významu (přitom se toto určení týká též dialektické shody mezi strukturou takových poznatků a strukturou poznávaných předmětů) a který je proto ve své podstatě nezávislý na lidské svévůli nebo na přání lidí. To naprosto nevyklučuje existenci subjektivnosti v pravdivém poznání, ba naopak předpokládá jistou subjektivnost pravdy.“⁷

Domníváme se, že Tošenovského pokus o správné a užitečné rozlišení dvojího významu kategorie objektivnosti (objektivní) v gnoseologické rovině je nezdařený. Především proto, že je nesprávně formulováno kritérium pro rozlišení objektivního a subjektivního v hranicích základní filosofické otázky. Objektivní realita je zúžena na čistou přírodu, na to, co je nezávislé „na člověku, na lidstvu“, zatímco Leninova definice vymezuje hmotu jako objektivní realitu nezávislou na *vědomí*. Cožpak člověk, lidstvo objektivně neexistují? S podobnou nepřesnou formulací se hlavně v propagandistické praxi setkáváme velmi často. Objevuje se však bohužel i v odborných studiích a monografiích. Tak třeba Fr. Čížek v uvedené studii (str. 404) vymezuje objektivní taktó: „Objektivní, jak známo, znamená existující vně nás a nezávisle na nás.“ Jakoby hranice mezi objektivním a subjektivním neprobíhali i v „nás“. Takovéto formulace vedou ve svých důsledcích k ztrátě pevného materialistického stanoviska a poskytují široké možnosti jeho falešné interpretace.⁸

⁷ L. Tošenovský, *Příspěvky k základním otázkám teorie pravdy*, Praha 1962, 13. Termín objektivnost (právě tak jako termín subjektivnost, absolutnost, konkrétnost atd.) používá Tošenovský jako synonyma termínu objektivní (tedy i subjektivní, konkrétní atd.), chtějíc tak zdůraznit, že mu nejde o rozlišení různých druhů pravd, ale o různé znaky jedné, jediné pravdy. (c. d., 217).

⁸ „Der historische Materialismus hat seine Grundlage in jener psychologischen These des dialektischen Materialismus, nach welcher, die Natur, das Sein, die materielle Welt primär . . . das Bewusstsein, das Denken aber sekundär, abgeleitet ist. Aus dieser Theorie deduzieren Lenin und, seinen Spuren folgend, Stalin zunächst ihre Lehre von der Widerspiegelung, nach der das Bewusstsein und der Geist im allgemeinen, eine Widerspiegelung des erkannten Gegenstandes ist. So interpretieren sie die Begriffe, Natur, Sein, materielle Welt, als Objekte der Erkenntnis. Es ist aber noch eine andere Interpretation möglich: man kann unter denselben Worten nicht das Objekt, sondern auch den Körper des Subjektes verstehen. Dann ist das Bewusstsein nicht mehr eine Widerspiegelung der objektiven Realität ausserhalb des Menschen, sondern dessen, was in seinem Körper vor sich geht. Dies ist die Interpretation, die als Basis für die These des dialektischen Materialismus dient, die behauptet, dass das Denken entweder

Také Tošenovského pojetí objektivnosti pravdy je neúplné a nejasné. Říká-li Tošenovský, že objektivnost pravdy představuje základní rys pravdivých poznatků, který je zásadně určen hmotnou skutečností, a který je proto nezávislý na lidské svévoli nebo přání lidí — a samotné této formulaci se nedá vytknout, že by byla chybná, ale pouze to, že je nepostačující — vyjadřuje tím spíše to, co mají oba významy kategorie objektivnost společného, než to, čím se vzájemně liší. I objektivnost pravdy určuje Tošenovský jako *nezávislost* na člověku, jeho svévoli a přáních, ale tím ještě není zcela vyjádřena specifičnost druhého významu kategorie objektivnost. Mluvíme-li o objektivnosti pravdy, má pojem „nezávislost“ podstatně jiný význam, než mluvíme-li o objektivnosti reality. Objektivní tu už neznamena existovat vně našeho vědomí a nezávisle na něm, ale představuje určitou kvalitu samotného vědomí. Protiklad objektivního a subjektivního tu už nevystupuje jako protiklad materiálního a ideálního, ale jako protiklad adekvátního a neadekvátního poznání, jako protiklad jednostranného, neúplného a všestranného, relativně úplného poznávání, jako protiklad vědeckého a nevědeckého obrazu světa. Objektivnost pravdy je charakteristika našich poznatků. Předměty a procesy, tak jak existují nezávisle na našem vědomí, jsou odhalovány, odkrývány v poznávací činnosti subjektu. Objektivní pravda není objektivní realitou, ale objektivním (adekvátním) poznáním objektivní (materiální) reality člověkem. „Objektivnost pravdy není v tom, že byla objevena mimo poznávací činnost subjektu, nýbrž v tom, že to, co bylo subjektem, jeho poznávací činností odkryto, je adekvátní objektu.“⁹ Tu vystupuje do popředí druhá stránka základní filosofické otázky, otázka poznatelnosti světa a jeho zákonitostí. To, že vědomí je subjektivním (ideálním) odrazem objektivní (materiální) reality nikterak neznamena, že jsou mu uzavřeny cesty jejího objektivního (adekvátního) poznání. Objektivnost pravdy znamená, že pravdivost obsahů našich poznatků, i když je ve vědomí lidí, přece jen závisí nikoli na jejich vůli a přáních, na výrocích autorit či mínění většiny, ale je dána souhlasem se skutečností, s objektivním (materiálním) korelátem poznatku či celého systému poznatků. Přitom je protiklad subjektivního a objektivního jako protiklad materiálního a ideálního zachován a není zrušen tímto speciálnějším vztahem objektivního a subjektivního jako adekvátního a neadekvátního poznání.

Tošenovského pokus o rozlišení různých významů kategorie objektivní a subjektivní je nezdařený také proto, že se více méně omezil jen na kategorii objektivnosti. Je-li pravda, že první a druhý význam kategorie objektivnosti je zcela

eine Funktion, ein Produkt oder eine Begleiterscheinung der Materie sei d. h. des menschlichen Körpers. Dieselbe Interpretation dient nun zur Grundlegung des „historischen“ Materialismus. Stalin sagt ausdrücklich, dass, wenn die oben dargestellte These wahr ist, „daraus folgt, dass das materielle Leben der Gesellschaft, ihr Sein ebenfalls, das Primäre, das Ursprüngliche ist, ihr geistiges Leben aber das Sekundäre, das Abgeleitete . . ., dass das geistige Leben der Gesellschaft aber eine Widerspiegelung (otraženiye) dieser objektiven Realität, eine Widerspiegelung des Sein ist“. Mit anderen Worten, wie das geistige Leben des individuellen Menschen ein Reflex ist seines körperlichen Lebens, so ist das geistige Leben der Gesellschaft ein Reflex ihres materiellen Lebens“. I. M. Bocheňski, *Der sowjet-russische dialektische Materialismus*, Bern—München 1960, 103.

⁹ S. L. Rubinštejn, *Bytí a vědomí*, Praha 1961, 59.

jiný, potom je třeba také rozlišit dva zcela jiné významy kategorie subjektivnost. Autor se namísto toho pokouší přes kritiku subjektivistických teorií pravdy (Josef Tvrdý) dospět k marxistickému pojetí subjektivní pravdy. „Každá pouze subjektivní a pouze osobní pravda je vlastně nepravda. Je sice obecně známo, že pravdy, jak napsal Aristoteles, nejen nikdo „nemůže úplně dosáti“, ale že se pravdy také nemůže nikdo ani „zcela chybiti“ (*Metafyzika*, Jan Laichter 1946, str. 66). V každé nepravdě je obsaženo také zrníčko pravdy. Jenže tato skutečnost nás nesmí přimět k tomu, abychom dělali z černého bílé, abychom neviděli, že převážně subjektivní pravda je ve skutečnosti nepravda. Proto marxistickoleninská teorie pravdy odmítá pojem pravdy subjektivní, třebaže si je vědomá toho, že u každé pravdy můžeme najít subjektivní prvky a jisté subjektivní stránky.“¹⁰ Odmyslíme-li si formálně logickou nedůslednost těchto Tošenovského tvrzení (je nepravdou „pouze“ či „převážně“ subjektivní pravda?!), nemůžeme se spokojit s takovýmto čistě kvantitativním pojetím pravdy, neboť otázka pravdy není a nemůže být otázkou čachrářského smlouvání, a musíme se s oprávněním ptát, co jsou to „subjektivní prvky a jisté subjektivní stránky“ pravdy, co je „jistá subjektivnost pravdy“.

Chápeme-li subjektivní (či subjektivnost) v prvním, širším významu, tedy ve stejném významu jako kategorii ideální, jsou Tošenovského rozpaky nejen zbytečné, ale i neplodné. Ideální jsou všechny naše poznatky, bez rozdílu zda jsou pravdivé či nikoli. Jestliže budeme subjektivnosti pravdy rozumět falešnost, fantastickou deformaci našeho poznání či úplnou rozdílnost našich poznatků a poznávaných předmětů, potom nám bude subjektivnost pravdy představovat logické *contradictio in adjecto*. U Tošenovského nacházíme určitou tendenci chápat subjektivnost pravdy právě v tomto významu, a není proto jisté náhodné, že „jistou“ fantastickou deformaci poznatků považuje za vedlejší znak pravdy.¹¹

Jen tehdy chápeme-li kategorii subjektivnosti ve druhém speciálnějším významu, tj. ve smyslu aproximativnosti, neúplnosti, eventuálně jednostrannosti a izolovanosti našich poznatků, můžeme se vyhnout prázdné frázi či logicky sporným tvrzením.¹² Jen tehdy také můžeme pochopit poznání jako proces neustálého přibližování našich poznatků poznávaným předmětům a jejich strukturám, jako proces, v němž se realizuje přechod od neúplného poznání předmětů a procesů k jejich úplnějšímu poznání atd. „Logické pojmy jsou subjektivní, pokud zůstávají „abstraktními“, ve své abstraktní formě, ale zároveň také vyjadřují

¹⁰ L. Tošenovský, *Příspěvky k základním otázkám teorie pravdy*, Praha 1962, 39.

¹¹ „Naproti tomu subjektivnost a abstraktnost jsou ve své podstatě charakteristické pro pohyb „poznání“ směrem k fantaziím, k fantastickým deformacím poznatků, třebaže, jistá subjektivnost a abstraktnost jsou také — avšak jen vedlejšími — znaky pravdy. Chtějíc zdůraznit právě to, prohlášíme někdy v marxismu stručně a dost aforisticky, že subjektivní a abstraktní pravda neexistuje.“ C. d., 218.

¹² Na důležitou možnost interpretace subjektivnosti pravdy, která už přesahuje svojím obsahem úzké hranice gnoseologie, upozorňuje K. Marx v raném článku *Poznámky k nové pruské cenzurní instrukci z roku 1842*. Pravda je objektivní, ale její osvojení a držení nese pečeť individuálního stylu osobnosti. „Pravda je obecná, nepatří mně, patří všem, pravda má mne, já nemám ji. Mým vlastnictvím je *forma*, to je má duchovní individualita. Le style s'est l'homme.“ (Marx-Engels, *Spisy*, Praha 1956, 24.)

věci o sobě. Příroda je i konkrétní i abstraktní, i jev i podstata, i moment i vztah. Lidské pojmy jsou subjektivní ve své abstraktnosti, odtrženosti, ale objektivní v celku, v procesu, ve výsledku, v tendenci, ve zdroji.¹³

Vztah objektivního a subjektivního, který je co do formy existence absolutně protikladný, nelze absolutizovat ve všech směrech, ale toliko v hranicích základní filosofické otázky, kde vystupuje jako protiklad materiálního a ideálního. Vedle tohoto obecného vztahu obou kategorií vystupují obě kategorie ještě v užším, speciálnějším významu. A to v konkrétně gnoseologické rovině. Otázka tu už nestojí především tak, co je prvotní a co je druhotné, ale formuluje se jako otázka předmětné pravdivosti vědomí, formuluje se jako otázka poznatelnosti či nepoznatelnosti světa. Absolutní protiklad mezi objektivním (materiálním) a subjektivním (ideálním) je tu doplněn shodou, „totožností“ obou pólů. *Objektivní a subjektivní tu představuje charakteristiku obsahů našeho vědomí. Objektivní v tomto užším smyslu vyjadřuje shodu, „totožnost“ obsahů našeho poznání a poznávaných předmětů a procesů a vystupuje jako označení adekvátní formy subjektivního (ideálního) odrazu objektivní (materiální) reality:* K určitému obsahu vědomí (eventuálně k určitému systému obsahů vědomí) existuje určitý objektivní (materiální) korelát, a to tak, že mu tento obsah vědomí odpovídá. *Subjektivní v tomto užším smyslu charakterizuje nezhodu, neúplnost, izolovanost našich poznatků o poznávaných jevech a procesech materiálního světa a vystupuje jako označení aproximativní formy subjektivního odrazu objektivní reality:* k určitému vědomí existuje určitý objektivní (materiální) korelát, a to tak, že obsah vědomí mu odpovídá jen přibližně, neúplně.

Marxistická filosofie uznává tedy rozdílnost a relativní samostatnost objektivního a subjektivního co do formy existence (v abstraktně gnoseologické rovině, tedy v rovině základní filosofické otázky), ale uznává zároveň shodu, jednotu objektivního a subjektivního co do obsahu (v konkrétně gnoseologické rovině, tedy v rovině poznatelnosti či nepoznatelnosti světa). Toto rozlišení dvou významů kategorií objektivní a subjektivní je velmi důležité, neboť nám umožňuje vyhnout se osidlům agnosticizmu. „Subjektivní v... obecném smyslu slova je každá psychická, každá poznávací činnost — i ta, která odkrývá člověku objektivní realitu a vyjadřuje se v objektivní pravdě. Neexistuje tedy žádná neslučitelnost mezi subjektivností jako obecnou charakteristikou veškeré psychické, veškeré poznávací činnosti jako činnosti lidské a mezi objektivností jejího obsahu, jejího výsledku. Subjektivnost ve výše uvedeném smyslu nikterak neznamená neadekvátnost k objektivnu. Subjektivnost v takovém pojetí nemůže nikterak sloužit za zdůvodnění nebo východisko agnosticizmu.

Subjektivnost psychična jako poznání bytí vystupuje ještě v druhém, speciálnějším smyslu — ve smyslu jeho neúplné adekvátnosti k bytí, objektu poznání. Subjektivnost v prvním významu slova vyjadřuje příslušnost psychična k subjektu; subjektivnost v druhém, speciálnějším významu je spojena s více nebo méně adekvátním vztahem psychična k bytí jako objektu.¹⁴

¹³ V. I. Lenin, *Filosofické sešity*, Praha 1953, 174.

¹⁴ S. L. Rubinštejn, *Bytí a vědomí*, Praha 1961, 60—61.

Tuto dvojnásobnost kategorie objektivní a subjektivní (obecný, širší a speciálnější, užší význam) je nutné terminologicky vyjádřit. Termín objektivní a subjektivní budeme nadále užívat v obecném významu, eventuálně jako synonyma budeme užívat v tomto smyslu termín objektivita, subjektivita. Speciálnější význam obou kategorií budeme označovat jako objektivní (adekvátní) a subjektivní (aproximativní), eventuálně použijeme jako synonymum v tomto smyslu termíny objektivnost, subjektivnost.

2. *Objektivní a subjektivní v ontologické rovině*

Při analýze celkového historického procesu musíme respektovat dvě rozlišitelné stránky, které má objekt. Objekt vystupuje jednak jako předmět aktivity subjektu a jednak jako konkrétní podmínky této aktivity.¹⁵

V prvním případě vystupuje objekt jako to, na co je zaměřena přetvářející a vytvářející aktivita subjektu. Tak v oblasti výroby je předmětem činnosti určitá přírodní látka nebo surovina, které se přetvářejí na polotovary, či finální výrobky. V politické a ideologické oblasti je předmětem aktivity daného subjektu např. mocenské postavení určité třídy, státní mašinerie či ideologické instituce, jež musí daný subjekt rozbít, či přetvořit „ke svému obrazu“, aby se mohl uplatnit v plné a nerušené síle, aby realizoval své zájmy a vytvořil si širší prostor pro svou další činnost. Přičemž předmět činnosti daného subjektu v politické a ideologické oblasti vystupuje jako systém institucí, postojů a činností jiného subjektu. Okolnost, že předmětem aktivity určitého subjektu, je aktivita jiného subjektu, je velmi důležitá. Svědčí o tom, že sám objekt jako předmět činnosti je kvalitativně diferencovaný, z čehož plyne požadavek kvalitativně rozlišného přístupu k různým jeho stránkám a částem. Tato okolnost svědčí také o tom, že sám objekt může mít a také má subjektivou povahu. Nepochopení nebo obcházení subjektivé povahy společenských objektů daným historickým subjektem, projevuující se např. v přeceňování věcných sil určité třídy (její početnosti, bohatství a moci) a v podceňování jejich lidských sil (schopnosti přizpůsobit se změněným podmínkám, využít nepříznivé podmínky pro své cíle, stupeň energie a odhodlanosti, obětavosti a sebeuvědomění, iniciativy atd.), právě tak jako naopak nerespektování nebo přeceňování objektové povahy samotného historického subjektu, vede k nesprávnému hodnocení reálné situace (laciný optimismus či bezvýchodiskový pesimismus), k anarchistické nedočkavosti či neodůvodněnému fatalistickému vyčkávání, tedy k ztrátě perspektiv a k nečinnosti.

V prvním případě vystupuje tedy objekt jako diferencovaný předmět činnosti subjektu, subjekt potom jako určitá zaměřenost aktivity, určité směřování čin-

¹⁵ Celá tato stať je přepracovanou součástí větší práce o dialektice historického subjektu a objektu. Kategorie historický subjekt a objekt používáme v základě ve stejném smyslu jako J. Mužík v práci *Subjekt a objekt*, Praha 1964. Subjekt chápeme jako složitý strukturálně (individuum, skupina, třída) a obsahově (v souvislosti s dělbou práce) diferencovaný, konkrétně historicky určený společenský útvar, vyznačující se předmětně aktivním vztahem k objektu, vztahem, který je zprostředkovaný určitým stupněm jeho sebeuvědomění (předvědeckým či vědeckým). Objekt potom chápeme jako konkrétně historicky určený výsek přírodního a společenského prostředí, do něhož daný subjekt zasahuje s cílem změnit ho ve svůj prospěch, uspokojit svoje potřeby, realizovat své zájmy.

nosti, jako koncentrace úsilí na řešení toho kterého problému či historického úkolu.

Samotná zaměřenost činnosti subjektu k určitému předmětu neprobíhá však bez předpokladů. Sám subjekt činnosti i předmět činnosti jsou vždy jen historicky proměnlivé, ale v každém jednotlivém případě odlišitelné části totality společenskolidské reality a jsou tak začleněny do širších souvislostí tohoto celku a celé materiální skutečnosti. Měnění předmětů činnosti subjektem jakož i vlastní proces formování subjektu se realizuje vždy v konkrétní historickospolečenské situaci. Tato situace, v zásadě určená dosavadní činností společenských subjektů, jež se objektivizovala v dosaženém stupni rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů, v existující podobě politické organizace společnosti, v daném poměru třídních sil atd., vytváří spolu s přírodními podmínkami pozadí a základ další aktivity společenských subjektů.

V tomto případě představuje objekt systém konkrétních podmínek vnější i vnitřní situace subjektu, v níž probíhá jeho činnost. Subjekt v tomto případě představuje určitý diferencovaný společenský útvar, který je charakterizovaný předmětně aktivním vztahem k vnitřním a vnějším podmínkám své existence. Úspěšnost či neúspěšnost, perspektivnost či bezprostřednost předmětně aktivního zásahu subjektu je zprostředkována stupněm a kvalitou poznání těchto podmínek a stupněm a kvalitou jeho vlastního sebeuvědomění.

Vztah subjektu a objektu se tu projevuje jako vztah přetvářeného a vytvářeného vůči danému, jako vztah potěšení tvořivosti vůči utrpení bezmocnosti, jako vztah osvojování vůči nedostatku, jako vztah relativně aktivní předmětné síly vůči relativně pasivní předmětné síle.

Rozlišení objektu jako předmětu aktivity subjektu a jako konkrétních podmínek této aktivity je jen relativní. Objekt neustále přechází z formy předmětu aktivity subjektu do formy podmínek této aktivity v té míře, v jaké sama tato aktivita přechází z formy nepokoje a aktuálního tvoření do formy klidu a zpředmětnění. Absolutizace aktivity jako aktuálního tvoření vede k redukci objektu jen na předmět a je ve svých důsledcích bezbranná vůči voluntarismu, neboť abstrahuje od podmínek tvoření. Absolutizace aktivity ve formě zpředmětnění redukuje objekt na podmínky a okolnosti a vede ve svých důsledcích k fatalismu, neboť nerespektuje tu skutečnost, že podmínky jsou spoluurčovány minulou aktivitou subjektu. Toliko respektování obou stránek umožňuje pochopit společensko-historický proces jako samodeterminující se proces.

V této souvislosti nabývají kategorie objektivní a subjektivní nový obsah, neboť celá problematika je tu kladena novým způsobem.

V rovině historickomaterialistické analýzy už nejde jen o obecný vztah závislosti či nezávislosti, prvotnosti či druhotnosti hmoty a vědomí, ani jen o speciálnější gnoseologický vztah adekvátní či aproximativní formy subjektivního (ideálního) odrazu objektivní (materiální) reality, ale o bezprostředně činný vztah subjektu a objektu, o praktický vztah určitého individua, určité skupiny či třídy k daným historickým podmínkám a úkolům.

Vztah objektivního a subjektivního jako materiálního a ideálního či jako vztah adekvátního a aproximativního odrazu věci je toliko vyčleněnou stránkou, mo-

mentem, aspektem celistvého, komplexního výchozího vztahu, jímž je pro marxistickou filosofii činný, konkrétně historický vztah člověka ke světu. To, že člověk poznává svět, není ani jediným, ani nejpodstatnějším jeho určením. Člověk není jen nositelem vědomí a poznání, ale především nositelem výrobních sil a vztahů. Člověk vystupuje nejen jako subjekt teoretické činnosti, ale především jako subjekt praktické, výrobní a politické činnosti. V této ontologické rovině musíme tedy určit pro rozlišení objektivního a subjektivního takové kritérium, které by vyjádřilo podstatu praktickopředmětného vztahu mezi tímto konkrétně historicky (třídně) určeným subjektem a historicky určeným objektem a jež by gnoseologické kritérium obsahovalo jako svůj moment, jako mezní případ.

Takovýmto kritériem je, podle našeho názoru, vztah závislosti či nezávislosti na praktickopředmětné aktivitě historického subjektu. Jedná se o základní rozlišení toho, co je dané a ve své existenci nezávislé na subjektu a jeho aktivitě. a toho, co je v moci subjektu.

Vztah objektivního a subjektivního tu vyjadřuje vztah historických podmínek jednání a aktuálního jednání subjektu. Historický subjekt jedná vždy za určitých *objektivních* podmínek, které představují složitou a bohatou strukturu společenských vztahů, v jejichž totalitě hrají ekonomické vztahy rozhodující úlohu, ale na něž je není možné redukovat. Do objektivních podmínek společenského jednání historického subjektu vstupují nejen ekonomické, materiální, ale také politické, právní, morální a jiné ideologické podmínky. Objektivní povahu v tomto smyslu nemá jen daná ekonomická struktura společnosti, ale i poměr třídních sil, politicko-mocenské postavení různých tříd, jejich předsudky, iluze atd.

Do systému objektivních podmínek je začleněn i sám subjekt, a to nejen v tom smyslu, že si nemůže volit tyto podmínky libovolně, protože je jejich organickým momentem, „produktem“, ale i v tom smyslu, že svou předcházející zobjektivizovanou činností je spoluvytváří.

Analogicky potom kategorie subjektivního neoznačuje pouze teoreticko poznávací aktivitu subjektu, ale celý komplex jeho mnohostranné a diferencované činnosti.

Objektivní (dané) nám v tomto smyslu označuje všechno to, co je nezávislé na daném subjektu a jeho aktivitě. Objektivní povahu má vše, co je dané a co vytváří základ i východisko, popud i omezení, prostor i ohraničení subjektu, bez rozdílu, zda se jedná o podmínky materiální nebo ideální bez rozdílu, zda se tyto podmínky nacházejí uvnitř nebo vně tohoto subjektu. Každý historický subjekt vstupuje už do hotových objektivních podmínek svého existování (stupeň přemožení přírody, stav společnosti a stupeň její organizace, stupeň poznání přírodní a společenské reality) a je sám determinován co do vzniku, možností, obsahu a hranic své aktivity, zároveň se však touto aktivitou spoluurčuje.

Subjektivní (vytvářené) v tomto smyslu nám označuje prakticky předmětnou aktivitu reálného dějinného subjektu, bez níž by objektivní podmínky zůstaly „mrtvé“. Subjektivní povahu má všechno to, čím disponuje daný subjekt, čím je vybavený, všechno to, co může nasadit, aby změnil objekt, ať už je to jeho

činnost v oblasti ekonomické, nebo politická prozíravost, jeho apatie či iniciativa, ať už jsou to předmětné prostředky, které má k dispozici či stupeň jeho organizovanosti, akceschopnosti a sebeuvědomění.

Vědomí, poznání, uvědomění tu vystupuje jako subjektivní jen v té míře, v jaké se projevuje v praktických postojích a činech lidí, v koncepcích a perspektivnosti třídního hnutí. „Ideje nemohou vůbec *nic provést*. K uskutečnění idejí je třeba lidí, kteří vynaloží praktickou sílu.“¹⁶ Tak je nutné rozumět Marxově myšlence, že idea se stává materiální silou tehdy, jestliže ovládne masu.

Společenský dějinný proces je tak jednotou dění a tvoření, produktu a sebe-produkce, jednotou objektivního a subjektivního momentu. Dějinný proces je právě tak objektivně reálný jako kterýkoliv proces přírodní, i když objektivita společenského života je objektivitou zvláštního druhu.

Specifičnost objektivitvy společenského procesu je určena dialekticky rozpornou jednotou objektivní (v uvedeném širším ontologickém smyslu) a subjektivní (v poměru k ní) stránky, tedy ve smyslu omezování a jeho překonávání, daného a vytvářeného.

Vztah objektivních podmínek jednání a aktuálního jednání subjektu bývá (bohužel i v marxistické filosofii) formulován jako vztah objektivního a subjektivního faktoru v dějinách. Takováto formulace daného problému je, podle našeho názoru, nesprávná, a to nejen proto, že asociativně vyvolává mechanickou představu dvou nezávislých sil, z jejichž vektorového součtu rezultuje společensko-historický proces, ale především proto, že nerespektuje složitou strukturu vzájemných vztahů mezi objektem a subjektem. Objekt tu ztrácí jakoukoli souvislost s předmětně aktivní činností historického subjektu a společenská skutečnost se redukuje na „poměry“ a okolnosti. Objektivní faktor vyjadřuje tak pouze jednu stránku objektu a jeho vztahů s historickým subjektem, totiž tu, v níž objekt hraje úlohu konkrétních historických podmínek lidské činnosti, zatím co druhá stránka, objekt jako předmět činnosti, je eliminována.

Održeni objektivního faktoru jako objektu redukovaného na okolnosti a poměry od lidské praktické činnosti má za následek zúžené pojetí subjektivního momentu dějinného procesu. Subjektivní faktor, vykleštěný o předmětně praktickou aktivitu, tu může vystupovat jenom jako registrátor měnících se poměrů, jež doprovází, a na něž reaguje „jako neměnný souhrn emocionálně duchovních schopností, tj. tak, že tyto poměry umělecky nebo vědecky poznává a zobrazuje“.¹⁷ Historický subjekt se tak redukuje na gnoseologický či estetický subjekt a subjektivní faktor na stupeň poznání společensko-historické reality, na uvědomění té které třídy, na úlohu idejí v dějinách, na „dovednost“ atd. Subjektivní moment dějin se omezuje na jejich ideální moment.

Redukce objektivního momentu dějinného procesu na objektivní faktor a redukce subjektivního momentu dějin na subjektivní faktor vede k jejich odtržení a osamostatnění. Ontologizace těchto „špatných“ abstrakcí pak končí buď

¹⁶ Marx - Engels, *Svatá rodina*, Spisy II, 138.

¹⁷ K. Kosík, *Filosofie a dějiny literatury*, Plamen (1961), č. 4, 84.

v subjektivismu, který zdůrazňuje subjektivní faktor a jeho jednotlivé složky — vůli, chtění, pravdivé poznání či falešné vědomí, iluze a mýty, emoce atd. — nebo v objektivismu, který zdůrazňuje objektivní faktor, tedy „nepřekonatelné historické tendence“, automatismus poměrů, ekonomický činitel atd. Objektivní faktor tak hraje buď úlohu pouhé kulisy rozvoje „lidské osobnosti“, anebo je faktickým nositelem společenského procesu, Nutností, jejíž osudový chod může subjektivní faktor toliko zpomalit nebo zrychlit.¹⁸ Vztah zákonitosti a činnosti lidí se tu stává čistě vnějším. Objektivita společenského dění se chápe antropomorfně jako Síla, Osud, Nutnost, jež stojí proti lidem, jež je k něčemu donucuje a proti níž je možné se bránit. Lidská aktivita tu vystupuje v zjednotraněné či zdeformované podobě jako „poznávání“, „podřizování“ a „využívání“ společenských zákonitostí, aniž by byla sama pojímána jako nutný zákonitý projev. Lidská činnost je tak činností mimo zákony či proti nim.

Názor, podle kterého je objektivita společenského dění vytvářena toliko objektivním momentem dějin, se tak prohřešuje proti materialistickému monismu a je neslučitelný s „praktickým“ duchem marxismu-leninismu.

Teorie objektivního a subjektivního faktoru deformuje a simplifikuje složité vztahy mezi subjektivním a objektivním momentem dějin a je neslučitelná s materialistickým monismem. V samém základu obsahuje dualismus objektu a subjektu, jednání a poznání, zákonitosti a činnosti.

Objektivita společenskohistorického procesu má vždy objekt — subjektovou strukturu. Jednota objektivního a subjektivního momentu dějin však není ani apriorní ani jednoduchá a bezrozporná jejich totožnost. V dosavadních dějinách se realizovala v dvou podobách či formách: jako převážně živelná tvorba dějin

¹⁸ Stopy tohoto objektivismu nacházíme i v uvedené Cveklově monografii. Cvekl chápe sice subjektivní faktor jako revoluční činnost mas, ale kriticky se nevypořádal s teorií objektivního a subjektivního faktoru, co se projevilo v některých nepřesných tvrzeních. „Sféra vlivu subjektivního faktoru je však v oblasti kvantitativní, v míře či stupni rychlosti, přesnosti onoho odrazu, v energii a účinnosti praktických opatření.“ (J. Cvekl, *Lid a osobnost v dějinách*, 64). Jakoby energie a účinnost praktických opatření historického subjektu nebyla kvalitativním momentem dějinného procesu. — Ve Velké sovětské encyklopedii se vymezuje subjektivní faktor jako odraz objektivních procesů v hlavách pracujících, jako odraz, který aktivně působí na objektivní podmínky tím, že zaměřuje dějinný pohyb k určitému cíli, a tak ho urychluje. (Velká sovětská encyklopedie, heslo Subjektivní faktor). — Jindřich Zelený v knize *O historickém materialismu* (Praha 1969, str. 80) má za to, že „zhruba můžeme nazvat objektivním faktorem soudobého společenského procesu stupeň ekonomického vývoje s příslušnou objektivní zákonitostí a subjektivním faktorem stupeň a formy uvědomělosti a organizovanosti aktivně jednajících společenských sil (zpravidla dnes ještě tříd) — jejich dobré či špatné (účelné a účinné či naopak) metody boje za uskutečňování svých cílů a potřeb, jejich účelné či neúčelné formy organizace“. J. Zelený zužuje objektivní moment dějin na ekonomické podmínky, které skýtají určité reálné možnosti, jež mohou subjektivní síly přeměnit na skutečnost. Subjektivní moment dějin potom chápe jako dovednost lidí, využít daných možností, jako „dovednost“, která se „ve společenském měřítku... rovná strategickému a taktickému umění tříd, respektive stran“ (str. 83), a jejíž úloha se z hlediska dlouhodobého historického procesu „redukuje na vliv na urychlení, či zpomalení historického procesu“ (str. 86). Ve skutečnosti je subjektivní moment podstatným, strukturalním článkem objektivity dějinného procesu, bez něhož nejsou dějiny vůbec možné a nikoli pouze katalyzátorem, jenž sice reakci urychluje, ale nevstupuje do ní.

a jako převážně uvědomělá tvorba dějin. Tak jako jsou objektivní moment a subjektivní moment dvě stránky, dvě strukturální části objektivní společenskohistorického procesu, tak živelnost a uvědomělost jsou dvě formy jejího projevu.

*

Kategorie objektivní a subjektivní vystupují v marxistické filosofii alespoň v těchto třech základních významech:

V rovině základní filosofické otázky vystupují obě kategorie jako synonyma kategoriím materiální a ideální (I).

V rovině druhé stránky základní filosofické otázky, v rovině poznatelnosti či nepoznatelnosti světa, označuje kategorie objektivní adekvátní formu a kategorie subjektivní aproximativní formu odrazu reality v našem vědomí (II).

V rovině historickomaterialistické analýzy označuje kategorie subjektivní předmětnou aktivitu reálného dějinného subjektu, zprostředkovanou vždy určitým stupněm jeho sebeuvědomění, kategorie objektivní potom všechno to, co tuto aktivitu umožňuje, co jí slouží za základ i východisko, i co jí klade překážky a meze, bez rozdílu zda se tyto podmínky nacházejí uvnitř nebo vně daného subjektu, při čemž tyto podmínky není možné redukovat jen na jejich nejdůležitější složku, na ekonomické, materiální podmínky (III).

Je samozřejmé, že gnoseologické významy (I a II) kategorií objektivní a subjektivní se tím neruší a ve své oblasti zachovávají bezpodmínečnou platnost. V ontologické oblasti však gnoseologické významy obou kategorií nepostačují a je nutné formulovat historickomaterialistický význam obou kategorií (III). Jakýkoliv pokus redukovat ontologický význam obou kategorií na jejich gnoseologické významy vede k ztrátě pevného metodologického stanoviska a k porušení materialistického monismu (teorie objektivního a subjektivního faktoru).

КЛАССИФИКАЦИЯ РАЗНЫХ ЗНАЧЕНИЙ КАТЕГОРИЙ „ОБЪЕКТИВНЫЙ” И „СУБЪЕКТИВНЫЙ”

Ладислав Голата

Сочетание категорий объекта и субъекта с „принципом действия” в марксистской философии и их конституирование как категорий историко-материалистических неизбежно должно отразиться в дифференциации значений, образованных от них прилагательных. Если относиться серьезно к мысли Ленина о том, что противоположность материального и идеального абсолютна только в рамках основного вопроса философии, то мы должны различать по крайней мере три значения терминов объективный и субъективный. На уровне основного вопроса философии обе категории выступают как синонимы категорий материальный и идеальный (1). На уровне познаваемости и непознаваемости мира категория объективный обозначает адекватную и категория субъективный приближительную форму отражения действительности в нашем сознании (2). На уровне историко-материалистического анализа категория субъективный, всегда опосредствованную определенной степенью его самосознания, и категория объективный все то, что эту активность позволяет, служит ее основой и исходным пунктом и что ей ставит препятствия и границы; эти условия находятся внутри и вне данного субъекта, причем их нельзя сводить только к их самой важной составной части, к экономическим, материальным условиям (3).

Гносеологические значения категорий объективный и субъективный (1,2) в своей области безусловно сохраняют свою силу. Сведение онтологического, историко-материалистического значения обеих категорий к их гносеологическим значениям ведет к потере прочной методологической точки зрения и к нарушению материалистического монизма (теории объективного и субъективного фактора).

CLASSIFICATION OF VARIOUS MEANINGS OF OBJECTIVE AND SUBJECTIVE CATEGORIES

Ladislav Holata

Connecting the categories of object and subject with the „active principle“ in marxist philosophy and constituting them as historico-materialistic categories, must, of necessity, become manifest in a differentiation of the significations of their adjectival forms. If we are to take seriously Lenin's idea that contradiction between the materialistic and the idealist is absolutely contradictory only within the limits of the basic philosophical question, then we have to differentiate between at least three meanings of objective and subjective categories. In the plane of the basic philosophical question, both the categories appear as synonymous of materialist and idealist philosophy (1). In the plane of „knowledgeability or non-knowledgeability“ of the world, objective category marks an adequate form and subjective category an approximative form of the reflection of reality in our knowledge (2). In the plane of historico-materialistic analysis, subjective category marks the relevant activity of a real historical subject, mediated always by a certain degree of its selfconsciousness, while objective category marks all that makes this activity possible, that serves as its basis and its starting point, and all that obstructs and confines it: these conditions are found both within and without the subject, while it is not possible to reduce them solely down to their most important component, i. e. economical and material conditions (3).

Gnoseological significations of objective and subjective categories (1 and 2) preserve in their domain an unconditional validity. Reduction of an ontological, historicomaterialistic signification of both the categories to their gnoseological meaning leads to the loss of a firm methodological position and to a violation of the materialistic monism (theory of objective and subjective factors).